

כבוד האדם וחירותו

בשנים האחרונות הפך שירות בתי הסוהר לא רק לארגון הכליאה הלאומי של מדינת ישראל אלא גם לאחד מארגוני הכליאה המובילים בעולם בתחום של זכויות אדם ואזרח ■ שב"ס פועל למען תנאי החזקה נאורים לאסירים, בלי לפגוע בשמירה על בטחון המדינה, בטחון הציבור ובית הסוהר

מאת: דנה בהר

ביומיום, הם סגורים מאחורי סורג ובריח. חייהם מתנהלים מאחורי החומות. אבל ב-10 בפברואר האחרון, יום הבחירות לכנסת ישראל, לקחו גם הם חלק ב'חגיגה הדמוקרטית' אסירים ועצורים, כולם במשמורת חוקית של שירות בתי הסוהר, בחרו לכנסת.

פחות מחודש קודם, בארצות הברית הגדולה, שלושה מיליון אסירים לא בחרו לנשיאות. במדינה הנאורה בעולם, מתברר, עדיין אין זכות בחירה לאנשים הנמצאים מאחורי סורג ובריח. בארץ, לעומת זאת, העמיד שב"ס לרשות האסירים קלפיות, הוריד מהם את האזיקים ואפשר להם, כמו לכל אזרח אחר במדינת ישראל - לבחור. "אין דוגמה מובהקת יותר לזכותו של אזרח מזכות הבחירה", אומר תג"ד חיים שמולביץ, היועץ המשפטי של שירות בתי הסוהר. "אסירים בישראל אמנם בוחרים לכנסת כבר מראשית שנות התשעים, אבל השנה זו הפעם הראשונה בה כל הכלואים, השפוטים והעצורים במדינה מצויים באחריות שב"ס, ולכן השנה לא מוקמה שום קלפי לאסירים מחוץ לשב"ס. הבחירה התבצעה בדיוק כמו בחוץ: בצורה תקינה, חופשית וחשאית".

הבחירות לכנסת הן רק דוגמה. איך הפך בשנים האחרונות שירות בתי הסוהר של מדינת ישראל לאחד הארגונים המובילים בעולם בתחום של זכויות אדם ואזרח?

משך שישים שנה, מאז הוקם הארגון, מאפיינים את התפתחותו ציוני דרך משפטיים. שינויים שנעשו בחוק ובפסיקת בית המשפט הישראלי קבעו כי זכויות האדם וזכויות האזרח של האסיר שורדות גם בין חומות הכלא. מציין תג"ד שמולביץ: "אפשר לומר שהתחום המשפטי קריטי בכל פעולה של הארגון. בתי המשפט מבקרים ובוחנים את שירות בתי הסוהר יותר משהם בודקים כל גוף מנהלי אחר. אין עוד גוף שבו אנשים תלויים ברשות המנהלית, לשבט או לחסד, כמו האסירים בשב"ס".

57% הצביעו בבחירות לכנסת

השינויים הנובעים מהחקיקה ומהפסיקה משקפים בהכרח גם את השינויים שחלו בחברה הישראלית מאז קום המדינה. כך, למשל, בשלהי שנות החמישים, נדחתה עתירתם של אסירים לבית המשפט, שיאפשר להם לבחור לכנסת.

תג"ד חיים שמולביץ

"בתי המשפט מבקרים
ובוחנים את שירות בתי
הסוהר יותר משהם
בודקים כל גוף מנהלי
אחר. אין עוד גוף שבו
אנשים תלויים ברשות
המנהלית, לשבט או
לחסד, כמו האסירים
בשב"ס"

בית המשפט קבע אז כי "אין להעלות על הרעת שהדבר אפשרי". בשנות השמונים, בעתירה דומה בנוגע לזכות הבחירה, נקבע שעל המחוקק להיערך חוקית כדי לאפשר לאסירים ולעצורים לממש את זכות הבחירה. בעקבות כך שונה חוק הבחירות לכנסת בבחירות האחרונות. 57% מקרב האסירים והעצורים בעלי זכות הבחירה בשב"ס בחרו. 3,000 מבעלי זכות ההצבעה לא מימשו את זכותם האזרחית, מכיוון שלא היו בידיהם אמצעי זיהוי. בעקבות כך, הוצע לתקן את החוק כך שאסירים יוכלו להצביע כשהם מזוהים על ידי כרטיס האסיר שלהם. מי שסירב להצביע הובא לפני ועדת הקלפי וחתם בפניה על סירוב. לאסירים הוסבר, בין השאר, על שיטת הבחירות, על הרשימות לכנסת וניתנה להם גם נגישות לתעמולת הבחירות המותרת במסגרת החוק.

"נושא הבחירות אינו ייחודי", מסביר שמולביץ. "בית המשפט הוביל בשנים האחרונות פסיקה לפיה אדם שנכנס לבית סוהר, גורד עמו את הזכויות שלו כאדם וכאזרח. נשללות ממנו רק אותן הזכויות שעל פי טיבן לא ניתן להעניקן בזמן שהאדם נמצא במעצר או במאסר, כמו למשל חופש התנועה. כל דבר אחר שאין בו פגיעה בבטחון המדינה, בבטחון בית הסוהר, בבטחון הציבור או בסדר הטוב ובמשמעת - האסיר זכאי לו, גם כשהוא כלוא".

רוצים לצפות בטלוויזיה

בראשיתו, ראה שב"ס את עיקר תפקידו בעצם החזקתם של אסירים במשמורת חוקית. אפילו ההיבט השיקומי לא היווה אז מרכיב בולט בפעילות הארגון. השיקום מופיע עד היום רק בתקנות ובפקודות השירות, עדיין לא בחוק. מאז, חלו שינויים משמעותיים. אחד המרכזיים שבהם הוא נושא עתירות האסירים. בראשית שנות השמונים בוצע תיקון בחוק, לפיו עתירות אסיר ידונו בבית המשפט המחוזי במקום בבית המשפט העליון. התיקון גרם לגידול עצום במספר עתירות האסירים: אם עד לפני התיקון בחוק היו מוגשות עשרות בודדות של עתירות אסיר מדי שנה, הרי היום מדובר בכ-4,000 בכל שנה ולפעמים אפילו יותר. העתירות חוללו לא אחת שינוי באורח החיים של האסירים ובתנאי המחיה שלהם ככלא. כך למשל, התאפשר לאסירים להכניס לכלא מקלטי טלוויזיה או מחשבים (ללא גישה לאינטרנט). בימים אלה עומד להתרחש שינוי משמעותי

נוסף, לפיו הייצוג בעתירות יבוצע על ידי עורך דין מלשכת היועץ המשפטי של שב"ס, במקום אנשי הפרקליטות, כולל ייצוג עמדות גורמי החוץ. "חלק ניכר מהגדרת תנאי האסירים בשב"ס", אומר שמולביץ, "הושפע מהחלטות בתי המשפט בעתירות אסירים. המטרה היא לא לתת את המינימום שמתחייב על פי חוק, אלא להרחיב ולהוסיף, כך שתנאי ההחזקה של אסירים ועצורים יהיו נאורים ונאותים, שיעמדו בקנה אחד עם חוק יסוד כבוד האדם וחירותו, בלי לפגוע בשמירה על בטחון המדינה, הציבור ובית הסוהר".

לא רק החזקה במשמורת

נושא היעור של שב"ס עלה שוב ושוב לאורך השנים. האם השירות צריך להתמקד רק בנושא ההחזקה במשמורת והשיקום של אסירים, או שיש לראות בו גם גוף המהווה חלק ממערכת אכיפת החוק. בשנת 1996 בוצע תיקון בפקודת בתי הסוהר. לטוהרם הוקנו סמכויות עיכוב ומעצר בבתי הסוהר ובמתקני שב"ס, וכן בסביבה הקרובה של בתי הסוהר והמתקנים, במהלך ליווי אסירים ובמרדף אחריהם. מדובר בסמכויות שיכולות להיות מופעלות גם כלפי אזרחים. כמו כן נקבע בחוק, שתפקיד שירות בתי הסוהר "למנוע עבירות שיבוצעו על ידי אסירים כלפי אסירים או כלפי בית הסוהר". "בעקבות התיקון", אומר שמולביץ, "הוחלט על הקמת יחידת אכיפה בשב"ס, היחידה ללוחמה בסמים. הוחלט גם על הקניית סמכויות מיוחדות לאנשי היחידה ולטוהרם בכלל, לביצוע פעולות שיש בהן כדי לסייע להגשים את המטרה של 'מניעת עבירות'".

באותה תקופה הוחלט על 'השאלתם' של חוקרי משטרה לטובת שב"ס, שתפקידם היה לחקור את העבירות הפליליות המבוצעות על ידי אסירים בתוך מתקני שב"ס. בימים אלה, במסגרת העבודה על התר"ש, תכנית העבודה הרב-שנתית, ניתן דגש מיוחד לנושא מניעת עבירות. "בכלא יש כמות גדולה של עבריינים כבדים. לא סביר לא לתת את הדעת למיצוי חקירה או לפעולות שיש בהן להבטיח את שלום הציבור, כשהם נמצאים תחת האחריות שלנו", קובע שמולביץ. "אין בכך סתירה לצד השני של המטבע, שעל שב"ס לעשות הכל כדי לנסות ולשקם את האסיר, כך שהזמן שבו הוא נמצא באחריות השלטון ינוצל באופן מיטבי".

עניין משמעותי נוסף, ייחודי למדינת ישראל, הוא הוצאת אסירים לחופשה. על פי חוק, יש לשר לבטחון הפנים סמכות להורות על יציאת אסיר לחופשה של עד 96 שעות. הסמכות הזו הואצלה לנציב שב"ס. היציאה לחופשה נחשבת אמנם טובת הנאה, הניתנת לאסיר לאור התנהגותו הטובה ובתנאי שאין בכך סיכון לשלום הציבור. עם זאת, עיגון הנושא בפקודות יוצר בעצם כמעט זכות מוקנית לאסיר, שעניינו נבחן לאור התנאים הקבועים בפקודה.

מצב זה שונה מהקיים ברוב מדינות המערב, שם אסירים אינם זכאים לחופשות. במדינות המערב הבודדות בהן ניתנות חופשות לאסירים, מדובר

"במחלקה המשפטית"

כבר בוחנים, על

דעת הנציב, חקיקה

של 'חוק בתי

הסוהר' שיחליף את

פקודת בתי הסוהר

המנדטורית"

בחופשה לקראת תום המאסר וחזרת האסיר לחברה. "אצלנו", מרגיש שמולביץ, "החופשה ניתנת כבר לאחר כרבע מתקופת המאסר, כדי לאפשר את המשך החיים התקינים והקשר שבין האסיר למשפחתו".

יציאה מחוץ לחומות

שמולביץ: "הייתי שותף לתיקון החקיקה בשנת 1987, שקבע כי יש לבית המשפט אפשרות להמיר עונש מאסר של עד שישה חודשים בעבודות שירות. שב"ס, נקבע באותו תיקון, יהיה הגורם שיפקח על ביצוע עבודות השירות. בפועל, זו היתה היציאה הראשונה של שירות בתי הסוהר מהחומות, והיא כללה פיקוח על אנשים שהתייצבו מדי יום לעבודה שנקבעה עבורם, אך ישנו בלילה בבתיהם. שב"ס הוא זה שאמור, על פי החוק, לאתר את מקום העבודה, להמליץ לבית המשפט על ההצבה ולפקח על עובד השירות. לנציב שב"ס יש סמכות להחליט על הפסקה מנהלית של עבודות השירות".

אותה 'יציאה מהחומות' הוכתרה בהצלחה. בעקבותיה מטפל שב"ס היום בתחומים נוספים, שאינם בתוך בתי הסוהר. "בכל הנוגע לעבודות שירות", ממשיך שמולביץ, "אנחנו נמצאים כרגע לפני תיקון בחוק. בעתיד, לשב"ס תהיה הסמכות לקבוע האם אדם יכול ומתאים לבצע עבודות אלה. בית המשפט יחליט האם להמיר את המאסר בעבודות שירות רק אחרי שיקבל את חוות דעת שב"ס, שתקבע כי הנאשם אכן מתאים לכך".

ישנן עוד יציאות של שב"ס מחוץ לחומות?

שמולביץ: "לפני שנה חוקק חוק הגנה על הציבור מפני עברייני מין. נקבע שהפיקוח על עברייני מין, לאחר שחרורם, ייעשה על ידי אנשי שב"ס עד חמש שנים לאחר השחרור. בית המשפט גם יכול להטיל על מי שנדרון לעונש שאינו מאסר או מאסר שאינו מאסר בפועל, פיקוח לתקופה של מספר שנים. גם במקרה כזה שב"ס יהיה הגוף המפקח, אפילו אם אותו אדם מעולם לא היה במשמורת.

"היבט נוסף הוא כמובן הפיקוח אלקטרוני, שהיה באחריות המשרד לבטחון הפנים ומשטרת ישראל ועבר עכשיו לאחריות שב"ס. שוב, מדובר באנשים שלא נמצאים בפועל במשמורת חוקית. משני המקרים אפשר ללמוד על האמון שהמחוקק נותן במקצועיות אנשי שב"ס".

פן ייחודי אחר הוא בית הסוהר בניהול פרטי. לפני כשלוש שנים תוקנה פקודת בתי הסוהר. התיקון אפשר הקמת בית סוהר בניהול פרטי בישראל, בדומה למתכונת הקיימת במספר מדינות בעולם, בהן ארצות הברית, קנדה ואוסטרליה.

היוזמה לנושא הייתה של משרד האוצר. מרגע שהדבר נקבע בחקיקה, שב"ס עשה הכל כדי שלא תהיה שום פגיעה בנושא זכויות האסירים בכלל המופרט. בימים אלה, בית הסוהר הפרטי נמצא בשלבי הקמה אחרונים. עדיין תלוי ועומד נגדו צו מניעה שניתן על ידי בית המשפט העליון, על בסיס הטענה שמדובר בחוק לא חוקתי. פתיחת בית הסוהר תתאפשר כמובן רק אחרי מתן החלטה בעתירה זו. "העניין המרכזי הוא שלא תהיה בהפעלה הפרטית משום פגיעה בזכויות האסירים", אומר שמולביץ.

"עשינו הכל כדי שזה לא יקרה. נקבעו כללים וקריטריונים ברורים בכל הנוגע למונח לאסירים, התנאים שהאסירים יקבלו, שיקום, חינוך וכדומה. היום לא יוכל לצמצם בזכויות האסירים כדי לחסוך בהוצאות".

הזכות למיטה

לצד השינויים שנעשו בחקיקה, גם פסיקת בתי המשפט היתה לאורך השנים גורם משמעותי במיסוד זכויות אסירים ועצורים. זכות ההתייחדות,

"בכל הנוגע לעבודות

שירות אנחנו
נמצאים כרגע לפני
תיקון בחוק. בית
המשפט יחליט האם
להמיר את המאסר
בעבודות שירות רק
אחרי שיקבל את
חוות דעת שב"ס,
שתקבע כי הנאשם
אכן מתאים לכך"

למשל, נולדה בעצם בין כותלי בית המשפט. בשנות השמונים קבע בית המשפט העליון במסגרת "בג"ץ וייל", שזכות ההתייחדות היא "כמו הזכות למונח". בעקבות פסק הדין, ניתנה זכות ההתייחדות משך שנים רבות לצורכי פריון בלבד. כעבור עשר שנים החלו פניות של אסירים לאפשר להם זכות התייחדות גם ללא קשר לפריון. נושא ההתייחדות התרחב לבנות-זוג, בלי קשר לפריון, ובהמשך גם לידיעות בציבור ולמי שמבקרות אסיר ברציפות במשך תקופה העולה על שנתיים. בעולם, אם הזכות קיימת בכלל, הרי שמדובר יותר במפגש

משפחתי. "מאפשרים למשפחה להיות יחד", אומר שמולביץ, "במסגרת סופשבוע, לאשה ולילדים. גם זה, רק במדינות מערביות נאורות. לא בכלולן".

רק לאחרונה ניתנו שני פסקי דין מרכזיים, שקבעו את הזכות של אסירים למיטה. למרות שהחוק חייב מתן מיטה לעצור, לא תמיד היתה לשב"ס אפשרות תקציבית לעמוד בתנאים אלה, וכך נוצר מצב של הפרת חוק. בית המשפט העליון העניק אורכה וקבע שבסופה לא יהיה מצב לפיו עצור לא יקבל מיטה. נוסף לכך נקבע, שגם אסיר שפוט יהיה זכאי למיטה (למרות שאין חקיקה בנושא) כחלק מזכויותיו כאדם. "היום", מציין שמולביץ, "כל עצור ואסיר בשב"ס ישן על מיטה".

קשה למצוא ארגונים שפעילותם היומיומית מורכבת ומסועפת יותר מזו של שירות בתי הסוהר. הארגון בא במגע עם קבוצות רבות של אנשים ובעלי תפקידים, ויחד הם דואגים לזכויות האסירים והעצורים, כבני אדם וכאזרחים.

לא כדי לנקום

רגיש במיוחד הוא נושא הקורבנות. לאחרונה נכנסה לתוקף חקיקה, שנותנת משקל גם להם. כך, שירות בתי הסוהר מודיע מראש למשפחת קורבן העבירה, בין השאר, על המועד בו האסיר הפוגע אמור לצאת לחופשה, על מועד כינוסה של ועדת השחרורים בעניינו ועוד.

"ההליך לא נועד כדי לשרת את יצר הנקמה של הקורבנות", אומר שמולביץ, "אלא כדי להתחשב בעמדותיהם, במסגרת כל השיקולים שהמערכת יכולה לשקול ולאזן".

קבוצה נוספת עמה בא הארגון במגע היא זו של עורכי הדין. שב"ס עושה היום הרבה מאד כדי להבטיח שזכות הייצוג של האסירים והעצורים תמומש בצורה מיטבית. לא רק על ידי יידוע האסירים על זכותם להיות מיוצגים בהליכים שונים, אלא גם על ידי מתן אפשרות למפגש של אסירים עם עורכי דין בצורה נוחה וזמינה. רק בתקופה האחרונה שודרגו חדרי המפגש עם עורכי הדין, על דעתו של נציב שב"ס. הדבר זכה להתייחסות חיובית גם בלשכת עורכי הדין.

מה יהיה בעתיד? "במחלקה המשפטית של שירות בתי הסוהר, על דעת הנציב, כבר בוחנים חקיקה של 'חוק בתי הסוהר', שיחליף את פקודת בתי הסוהר המנדטורית. החוק החדש יקבע מפורשות את הייעוד והתפקידים של שירות בתי הסוהר כמובן הרחב", אומר שמולביץ, "כפי שהדבר מבוצע בשנים האחרונות. מחד, החוק יפרט בצורה ראויה ונכונה את זכויות האסירים והעצורים, זכויות אדם ואזרח, ומאידך את האינטרסים הלגיטימיים של המערכת, שמצאו ביטויים במשך השנים בחקיקה ובפסיקה (בטחון המדינה, בטחון הציבור, בטחון בית הסוהר, הסדר הטוב והמשמעת וכיוצא באלה)".

ובינתיים, מה על זכות הבחירה לכנסת? "כמו זכויות רבות אחרות שכבר מיושמות", מדגיש שמולביץ, "גם הזכות הזאת היא עוד אבן דרך שתוביל אותנו למימוש היעד שקבע הנציב - להיות ארגון כליאה מהמובילים בעולם".